

Łukasz RĄB
e-mail: lukaszrab@gmail.com

PREKARIAT I PREKARYZACJA PRACY W EPOCE GLOBALIZACJI

Streszczenie. Alienacja pracy to proces, który od czasów Marksa do czasów współczesnych jest w ciągłej ewolucji i poddany równie ciągłej analizie. Alienacja pracy oraz wynikająca z niej dehumanizacja spotęgowana prekaryzacją pracy oraz lękiem o jutro pokazują kondycję współczesnego, wyalienowanego człowieka pracy – prekariusza. Praca jest, jak pisał Herbert Marcuse: „fundamentalnym tworzeniem istnienia ludzkiego”, a gdy zanika jej twórczy charakter, stawanie się człowieka przez pracę jest niepewne, prekarne.

Słowa kluczowe: alienacja pracy, prekaryzacja pracy, prekariat, fordyzm, post-fordyzm, taylorizm, toyotyzm, respcjalizacja

PRECARIAT AND PRECARIZATION WORK IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Summary. The alienation of work is a process that from Marx to modern times has been in constant evolution and a subject of constant analysis. The alienation of work and the consequent dehumanization enhanced by precarization of work and anxiety about tomorrow shows the condition of a modern working man – precariat. Work is, as Herbert Marcuse wrote, „the fundamental formation of human existence”, and when its creative nature disappears, becoming a man through labor is uncertain, precarious.

Keywords: alienation of work, precarization of work, precariat, fordism, post-fordism, Taylorism, toyotism, respcialization

Alienacja pracy to proces, który od czasów Marksa do czasów współczesnych jest w ciągłej ewolucji i poddawany równie ciągłej analizie. Przykładowo, zdaniem Ericha Fromma alienacja sprawia, że naturalne aspiracje człowieka zmieniają się z „być” na „mieć”. Z kolei Herbert Marcuse jako alienacją określił pojawienie się człowieka jednowymiarowego, który całe swoje życie ogranicza do pracy i konsumpcji. Współcześnie alienację pracy, której skutkiem jest dehumanizacja, potęgują procesy globalizacyjne. Globalizacja całkowicie przemienia

przestrzeń społeczną. Rekonfiguracji podlega geografia społeczna z jednoczesnym wzrostem transplanetarnych powiązań między ludźmi¹. Respacjalizacja² powoduje, że skutkami alienacji są nie tylko degradacja, nieodczuwanie radości, brak samorealizacji, rutyna czy izolacja, ale dodatkowo niepewność i lęk, które pojawiają się wraz z pracą prekarną i prekariuszami³.

Prekariat to kondycja typowa dla postfordowskiego modelu organizacji produkcji, która nie trzyma się tradycyjnych podziałów klasowych⁴ i jest ogólnoswiatowym symptomem neoliberalizmu⁵. Wielu komentatorów późnego kapitalizmu, między innymi Loïc Wacquant⁶, postrzega pracę prekarną jako wspólny warunek łączący losy nie tylko licznych przedstawicieli różnych, klasycznie rozumianych, klas społecznych, lecz także robotników/pracowników globalnej Północy i Południa. Choć liczba publikacji dotyczących prekariatu jest dość spora⁷, to zdaniem Jarosława Urbańskiego termin „prekariat” nie ma jeszcze jednoznacznej definicji⁸. Jedna z nich, autorstwa Michaela Hardta i Antonio Negriego, mówi, że prekarność „jest kolejnym po proletaryzacji – czyli podporządkowaniu reżimowi pracy najemnej jako takiej – krokiem w rozwoju kapitalistycznych stosunków produkcji, a jednocześnie regresem wobec socjalnych osiągnięć klasy robotniczej z okresu drugiej połowy XX wieku”⁹.

¹ Scholte J.A.: Globalizacja. Oficyna Wydawnicza „Humanies”, Sosnowiec 2006, s. 17.

² Ibidem.

³ Rąb K., Rąb Ł.: Precariat and precarious work as negative factors conditioning sustainable development. Scientific Papers, Organization and Management Series, No. 81. Silesian University of Technology, Gliwice 2015.

⁴ Sowa J.: Prekariat – proletariat epoki globalizacji, [w:] Sokołowska J. (red.): Robotnicy opuszczają miejsca pracy. Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2011, s. 109.

⁵ Bourdieu P.: Prekarität ist überall, [im:] Gegenfeuer. Wortmeldungen im Dienste des Widerstands gegen die neoliberale Invasion. UVK, Konstanz 1998, S. 96-102. Według Bourdieu jest produktem woli politycznej, za którą kryją się „elastyczne” przedsiębiorstwa wykorzystujące sytuację niepewności. Korporacje/kapitałiści dążą do obniżania kosztów produkcji i wystawiając pracowników na ciągły strach przed utratą pracy, sprawiają, że jest to możliwe.

⁶ Wacquant L.: Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality. Polity Press, Cambridge 2008.

⁷ Przykładowo teksty pojawiających się w tym artykule Jana Sowy, Guya Standinga czy Jarosława Urbańskiego. Charakterystyczne jest też to, że prekariatem zajmują się głównie działacze ruchów społecznych oraz badacze pochodzący z postindustrialnych społeczeństw Europy, Stanów Zjednoczonych i Japonii, w których fordyzm był najsilniej rozwinięty. Zwraca na to uwagę Kathleen Millar, antropolożka z Brazylii, w artykule: *The Precarious Present: Wageless Labor and Disrupted Life in Rio de Janeiro, Brazil*, a także Anne Allison. Zatem oprócz zarzutu niejednoznaczności definicji pojęcia „prekariat”, który postawił Urbański, można dołożyć także wąską perspektywę badawczą, ograniczoną wyłącznie do krajów Zachodu. Jednak jak dowodzą wspomniane autorki, ale także wymieniany już Wacquant oraz Jean i John L. Comaroff, Ned Rossiter czy Brett Neilson, prekaryzacja ma miejsce pod każdą szerokością geograficzną. Por. Millar K.: *The Precarious Present: Wageless Labor and Disrupted Life in Rio de Janeiro, Brazil*. „Cultural Anthropology”, vol. 29, No. 1, 2014, p. 32-53.

⁸ Urbański J.: Prekariat i nowa walka klas. Przeobrażenia współczesnej klasy pracowniczej i jej form walki. Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2014, s. 51.

⁹ Hardt M., Negri A.: *Rzecz-pospolita*. Ha!art, Kraków 2012, s. 517-518.

Prekarność pojawiła się wraz ze zmianą sposobu zarządzania, z przejściem od taylorizmu do toyotyizmu, jakie miało miejsce w latach 80. XX wieku. Zapoczątkowane wtedy zmiany organizacyjne miały sprawić, że robotnik, na którego została przeniesiona odpowiedzialność za pewien fragment produkcji, będzie mniej „wyalienowany”¹⁰. Autonomia i odpowiedzialność nie polepszyły jednak kondycji robotnika, lecz – jak zwracają uwagę Luc Boltanski i Ève Chiapello w *Nowym duchu kapitalizmu*¹¹ – robotnicy padli ofiarą prekaryzacji i nowych form wyzysku. Autonomia i odpowiedzialność – piszą – „zostały okupione ograniczeniem zabezpieczeń gwarantowanych pracownikom na początku tego okresu, mających źródła nie tylko w sytuacji gospodarczej, ale i w specyficznym układzie sił, który chwilowo sprzyjał pracowniczym interesom. Bezpieczeństwo zastąpiono autonomią, sprawiając, że stała się ona w wielu przypadkach przymusowa i z trudem można uznać ją za synonim wolności”¹². Według Boltanskiego i Chiapello spadek bezpieczeństwa zatrudnienia jest „najbardziej uderzającą formą opresji”¹³, czyli pośrednio wynikającą z nowych form zatrudnienia (umowy śmieciowe, umowy na czas określony, praca sezonowa itp.). Natomiast sytuacja pracowników, którzy nie zostali sprekaryzowani, stała się zdaniem autorów *Nowego ducha kapitalizmu* paradoksalna. Przyznana im autonomia w zamian za przyjęcie większej odpowiedzialności i modyfikacji metod pracy uczyniła robotników/pracowników bardziej autonomicznymi, ale jednocześnie bardziej ubezwłasnowolnionymi¹⁴. Wynika to ze zmiany sposobów kontroli w procesie zarządzania: „większej autonomii towarzyszy wzrost samokontroli i pracy zespołowej, pociągającej za sobą kontrolę ze strony członków grupy, wydaje się prawdopodobne, że pracownicy podlegają obecnie silniejszej kontroli niż wcześniej”¹⁵. Nastąpiło przejście od „społeczeństwa nadzoru“ w sensie foucaultowskim do „społeczeństwa audytu”¹⁶, ewolucja od technik kontroli „nadzoru bezpośredniego“ do „kontroli kontroli”¹⁷.

Prekariusze, prekarność gospodarcza, prekaryzacja pracy są to pojęcia, które ściśle wiążą się z marksowską kategorią alienacji. Marks zauważył, że pojęcie alienacji, które wcześniej próbował wyjaśnić Feuerbach¹⁸, należy zastosować do pracy, która po oderwaniu się od pracującego powiększała ciągle obcy mu świat przedmiotów, podczas gdy on stawał się ciągle

¹⁰ Boltanski L., Chiapello È.: Nowy duch kapitalizmu (fragmenty) „Kronos”, nr 2, 2015, s. 50.

¹¹ Boltanski L., Chiapello È.: *Le Nouvel Esprit du capitalisme*. Gallimard, Paris 1999.

¹² Boltanski L., Chiapello È.: *Nowy...*, s. 61.

¹³ *Ibidem*, s. 61.

¹⁴ *Ibidem*, s. 61.

¹⁵ *Ibidem*, s. 63.

¹⁶ Termin ten (*audit society*) wprowadził Michael Power, profesor London School of Economics and Political Science, na którego powołują się Boltanski i Chiapello w cytowanej pracy.

¹⁷ Boltanski L., Chiapello È.: *Nowy...*, s. 63.

¹⁸ Feuerbach, a za nim młodoheglisci próbowali wyjaśnić „alienację religijną”, tj. poszukiwania przez zmysłowych ludzi zbawienia w nadzmysłowym świecie, czyli religii i Bogu. Religia według Feuerbacha jest niczym innym jak tylko uświadomieniem sobie przez człowieka swej własnej istoty, lecz nie istoty ograniczonej, ale istoty nieskończonej. Feuerbach sądził, że kiedy ludzie uświadomią sobie tę „alienację religijną” uda im się im na powrót przyswoić swoją istotę, która jest wyalienowana w Bogu przez, co hamuje społeczny rozwój.

uboższy¹⁹: „Podobnie jest z religią. Im więcej człowiek wkłada w Boga, tym mniej zachowuje w sobie samym”²⁰. Na czym więc polega alienacja pracy? Po pierwsze, wyjaśnia Marks, praca jest dla robotnika czymś *zewnętrznym*, czyli nienależącym do jego istoty. Skutkiem tego jest sytuacja, w której robotnik, alienując się w pracy zewnętrznej, jednocześnie składa siebie w ofierze. Po drugie, zewnętrzny charakter pracy ujawnia się w tym, że nie jest ona własnością robotnika, lecz kogoś innego. Działalność robotnika jest utratą samego siebie. Prowadzi to do tego, że „człowiek (robotnik) odczuwa jako nieprzymuszone tylko swoje funkcje zwierzęce”, natomiast to, co ludzkie, jawi mu się jako zwierzęce. „To, co zwierzęce, staje się ludzkie, a to, co ludzkie, zwierzęce”²¹.

Praca ulega alienacji i w trakcie tego procesu przekształca się w towar. Ta sprzeczność jest o wiele głębsza. Marks w klasycznym fragmencie *Kapitału*, zatytułowanym *Fetyszym towarowy i jego tajemnica* pyta: „Skąd więc pochodzi zagadkowy charakter produktu pracy, z chwilą gdy produkt ten przybiera formę towaru?” i odpowiada, że oczywiście pochodzi właśnie z tej formy. Dalej: „Tajemniczość formy towarowej – pisze dalej – polega więc po prostu na tym, że w formie tej społeczny charakter pracy ludzi odzwierciedla się jako przedmiotowy charakter samych produktów pracy, jako społeczne własności naturalne tych rzeczy”²². Z tegoż powodu społeczny stosunek wytwórców do pracy ogólnej objawia się poza nimi jako społeczny stosunek przedmiotów, a produkty pracy stają się towarami, „rzeczami zarazem zmysłowymi i nadzmysłowymi, czyli społecznymi”. Fetyszym towarowy, który zaobserwował Marks, jest identycznie skonstruowany, co fetyszym religijny. Szukając analogii, Marks każe „przenieść w mgławicę świata religii. Tu produkty ludzkiej głowy wydają się być obdarzone własnym życiem, samodzielnyimi postaciami pozostającymi w stosunkach z sobą i z ludźmi. Podobnie dzieje się w świecie towarów z produktami ludzkiej ręki. Nazywam to fetyszymem, który przyłgnął do produktów pracy, odkąd są wytwarzane jako towary, i jest nieodłączny od produkcji towarowej”²³. W fetyszymie towarowym tkwi ludzka niezdolność do ujęcia traktowania własnych wytworów jako własnych. Inaczej mówiąc, jest to zgoda na wyobcowanie siły człowieczej, która człowieka ujarzmiła.

¹⁹ W *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych z 1844 r.* Marks pisze: „Wyobcowanie robotnika w jego przedmiocie wyraża się według praw ekonomicznych w ten sposób, że im więcej robotnik produkuje, tym mniej może konsumować, im więcej tworzy wartości, tym bardziej staje się bezwartościowy, wzgardzony, im piękniejszego kształtu jest jego produkt, tym bardziej kaleki jest robotnik, im bardziej cywilizowany jego produkt, tym bardziej barbarzyński staje się on sam, im bardziej rośnie potęga pracy, tym bardziej bezsilny staje się robotnik, im większej inteligencji wymaga praca, tym bardziej tępy i ujarzmiony przez przyrodę staje się sam robotnik”. Marks K.: *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.*, [w:] Marks K., Engels F.: *Dzieła*, t. 1. Książka i Wiedza, Warszawa 1962, s. 549.

²⁰ Marks K.: *W kwestii żydowskiej*, [w:] Marks K., Engels F.: *Dzieła*, t. 1. Książka i Wiedza, Warszawa 1962, s. 548.

²¹ Marks K.: *Rękopisy...*, s. 551.

²² Marks K.: *Kapitał*, t. 1. Książka i Wiedza, Warszawa 1951, s. 77.

²³ *Ibidem*.

Tematem alienacji pracy, choć był najostrzej zarysowany przez Marksa, to zajmowali się nim również inni wielcy myśliciele. Georg Simmel, autor *Filozofii pieniądza*, uważał, że oddzielenie producenta od produktu jest niezbywalną cechą społecznego podziału pracy. Wzrost efektywności wytwarzania (poprzez podział pracy właśnie) degeneruje twórcę, sprowadza go do roli wykonawcy prostych czynności, które ograniczają jego rozwój osobisty²⁴. Kilkadziesiąt lat później Marcuse stwierdził, że jesteśmy niewolnikami rzeczy i stajemy się przez to „ludźmi jednowymiarowymi”, którzy definiują siebie poprzez posiadane przedmioty, nie zaś przez to, kim faktycznie są lub mogą być. Marcuse pisał: „Ludzie odnajdują się w swoich towarach; odnajdują duszę w swoich samochodach, zestawach hi-fi, dwupoziomowych domach, sprzęcie kuchennym”²⁵.

Ludzie wymieniają się między sobą zatem nie towarami, a pracą. Istnieje praca użytkowa i praca abstrakcyjna. Podwójny charakter pracy jest – jak czytamy w *Kapitale* – „punktem wyjścia do zrozumienia ekonomii politycznej”. Marks, który był krytykiem ekonomii klasycznej, uznającej pracę za miernik wartości, zbudował w *Kapitale* zupełnie inny obraz społeczeństwa kapitalistycznego, niż pokazał go Adam Smith w *Bogactwie narodów* czy David Ricardo w *Zasadach ekonomii politycznej i opodatkowania*²⁶. Opisywali oni stosunki społeczne panujące we wczesnym etapie rozwoju kapitalizmu i opis ten nie przystawał do zjawisk, które miały miejsce w II połowie XIX wieku. To, czego nie dostrzegli „klasycy”, tj. zmian i ewolucji systemu kapitalistycznego dokonującego się w owym czasie, jako jedyny dostrzegł Marks. Fundamentalne *novum* analiz *Kapitału* zawiera się – zdaniem Leszka Kołakowskiego – w dwóch punktach. Po pierwsze, robotnicy nie sprzedają pracy, lecz siłę roboczą, a po drugie, istnieje podwójny charakter pracy – abstrakcyjność i konkretność²⁷.

Praca użytkowa, lub inaczej konkretna, to ten rodzaj działalności zaspokajającej moje potrzeby: jestem głodny – jem. Praca użytkowa jest niezależnym od wszelkich ustrojów warunkiem istnienia człowieka, „jest wieczną, przyrodzoną koniecznością umożliwiającą wymianę materii między człowiekiem a przyrodą, a więc umożliwiającą życie ludzkie”²⁸. Praca użytkowa niesie ze sobą wartość użytkową, która jest połączeniem dwóch pierwiastków: materiału danego przez przyrodę i ludzkiej pracy. Praca zatem nie jest jedynym źródłem wartości użytkowych. Praca jest ojcem, a ziemia matką. Praca człowieka jest de facto zmianą tylko formy materii, a jej proces jest ciągle wspomagany przez siły przyrody²⁹. Wartość użytkowa istnieje dla człowieka bez wymiany i może się urzeczywistnić, jedynie gdy jest użyta. Tylko praca abstrakcyjna, która ma charakter ilościowy, może być wymienialna. Praca

²⁴ Simmel G.: Podział pracy jako przyczyna rozejścia się kultury subiektywnej i kultury obiektywnej, [w:] Idem: Pisma socjologiczne. Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.

²⁵ Marcuse H.: Rozum i rewolucje. Hegel a powstanie teorii społecznej. Książka i Wiedza, Warszawa 1966, s. 14.

²⁶ Ricardo D.: Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania. PWN, Warszawa 1957.

²⁷ Kołakowski L.: Główne nurty marksizmu. Powstanie – Rozwój – Rozkład, t. I. PWN, Warszawa 2009, s. 263.

²⁸ Marks K.: Kapitał..., s. 45.

²⁹ Ibidem, s. 46.

abstrakcyjna to ilość czasu potrzebna dla społecznej produkcji. Dzięki abstrakcyjnemu charakterowi praca różnych ludzi może być ze sobą porównywana, a przejawem tego jest wartość – abstrakcyjna praca ludzka zawarta w towarach, która ujawnia się tylko w wymianie. Stosunki, które wymiana stwarza między produktami pracy, powodują, że prace jednostkowe nabierają dwoistego charakteru społecznego i stają się członami ogólnej pracy społecznej. Podwójny charakter to z jednej strony fakt, że określone prace użyteczne zaspokajają określone potrzeby społeczne, z drugiej zaś to fakt, że jedynym warunkiem zaspokojenia różnorodnych potrzeb wytwórców jest możliwość wymiany każdej użytecznej pracy jednostkowej na inną, a co za tym idzie, prace te posiadają równy walor. Marks pisze: „Równość prac różniących się toto coelo [o całe niebo] od siebie polegać może jedynie na abstrahowaniu od ich rzeczywistej nierówności, na sprowadzeniu ich do wspólnej im cechy, którą posiadają jako wydatkowanie ludzkiej siły roboczej, jako abstrakcyjnie ludzka praca”³⁰.

Dwoistość pracy opisana przez Marksa, a wyrażająca się w opozycji wartości wymiennej i wartości użytkowej, charakteryzuje, według Kołakowskiego, naturę kapitalizmu jako systemu. W systemie tym nieograniczony przyrost wartości wymiennej jest jedynym celem produkcji. Aktywność ludzka zostaje w nim podporządkowana nieludzkiemu zadaniu, jakim jest wytwarzanie czegoś, czego człowiek nie może sobie, jako człowiek, przyswoić (bo tylko wartości użytkowe są przyswajalne). Kapitalizm zatem jest systemem, w którym ludzie poddają się przeciwstawiającej się im zewnętrznej obcej mocy – władzy własnych wytworów. „Wyobcowanie politycznej nadbudowy tego systemu oraz deformacje świadomości są następstwami tego źródłowego wyobcowania pracy, które jednak nie jest żadnym «błędem» historii, ale nieodzownym warunkiem jej przyszłego owocowania w społeczeństwie wolnych ludzi, kontrolujących własny proces życiowy”³¹.

Współcześnie praca, a w szczególności praca prekarna, jest skrajnie wyalienowana. Prekariusze, mówiąc kategoriami marksowskimi, podobnie jak proletariusze, nie są właścicielami środków produkcji, nie mają żadnej kontroli nad procesem pracy, a także nad jej miejscem. Ludzie, którzy znaleźli się w sytuacji prekarnej, tzn. bez umowy o pracę, nie mogą organizować swojej pracy tak, aby była jak najbardziej wydajna, nie mogą planować, są ciągle narażeni na degradację społeczną i psychologiczną. Niestabilna praca destabilizuje codzienne życie³². Prekariat zdaniem Guya Standinga doświadcza czterech „A”: *anger*, *anomie*, *anxiety* oraz *alienation* (gniew, anomia, niepokój i alienacja)³³. Alienacja prekariatu, podobnie jak alienacja proletariatu, wynika z wiedzy, że praca, którą się wykonuje, nie służy ani jemu, ani jego celom. Dodatkowo prekariuszom towarzyszy, zdaniem Standinga, poczucie bycia

³⁰ Ibidem, s. 78.

³¹ Kołakowski L.: op.cit., s. 264.

³² Allison A.: Ordinary Refugees: Social Precarity and Soul in 21st Century Japan. “Anthropological Quarterly” vol. 85, No. 2, 2012.

³³ Standing G.: Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa. PWN, Warszawa, 2014, s. 65.

oszukany: „gdy słyszą, że powinni być wdzięczni i szczęśliwi, bo mają pracę, a nade wszystko, że powinni być «pozytywnie nastawieni». Mają być szczęśliwi, chociaż nie widzą powodu. Doświadczają tego, co Bryceson nazwał «pracą bez powodzenia» (ang. *failed occupationality*), która może mieć wręcz odwrotny efekt psychologiczny. Ludzie w takich okolicznościach często doświadczają społecznej dezaprobaty i głębokiego poczucia bezcelowości. Natomiast brak zajęcia tworzy rodzaj moralnej pustki”³⁴.

Praca jest „fundamentalnym tworzeniem istnienia ludzkiego”³⁵, a gdy zanika jej twórczy charakter, stawanie się człowieka przez pracę³⁶ jest niepewne, prekarne. Gniew, anomia, niepokój i alienacja prekariuszy pokazują drugie oblicze społeczeństwa, dla którego niepewność i „elastyczność” są filarami systemu gospodarczego³⁷. Alienacja pracy oraz wynikająca z niej dehumanizacja, spotęgowana niepewnością pracy i lękiem o jutro, pokazują kondycję współczesnego wyalienowanego człowieka pracy – prekariusza.

Bibliografia

1. Allison A.: Ordinary Refugees: Social Precarity and Soul in 21st Century Japan. „Anthropological Quarterly”, Vol. 85, No. 2, 2012.
2. Boltanski L., Chiapello È.: Le Nouvel Esprit du capitalism. Gallimard, Paris 1999.
3. Boltanski L., Chiapello È.: Nowy duch kapitalizmu (fragmenty). „Kronos”, nr 2, 2015.
4. Bourdieu P.: Prekarität ist überall, [im:] Gegenfeuer. Wortmeldungen im Dienste des Widerstands gegen die neoliberale Invasion. UVK, Konstanz 1998.
5. Gałkowski J.W.: Praca i człowiek. Próba filozoficznej analizy pracy. Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1980.
6. Hardt M., Negri A.: Rzecz-pospolita. Ha!art, Kraków 2012.
7. Kołakowski L.: Główne nurty marksizmu. Powstanie – Rozwój – Rozkład, t. I. PWN, Warszawa 2009.
8. Marcuse H.: Le fundament philosophique du concept economiquw de travail [en:] Culture et societé, Paris 1970.
9. Marcuse H.: Rozum i rewolucje. Hegel a powstanie teorii społecznej. Książka i Wiedza, Warszawa 1966.
10. Marks K.: Kapitał. Książka i Wiedza, Warszawa 1951.

³⁴ Ibidem, s. 67.

³⁵ Marcuse H.: Le fundament philosophique du concept economiquw de travail [en:] Culture et societé, Paris 1970, p. 21-60; cyt. za: Gałkowski J.W.: Praca i człowiek. Próba filozoficznej analizy pracy. Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1980, s. 69.

³⁶ Gałkowski J.W.: op.cit., s. 69.

³⁷ Standing G.: op.cit., s. 73.

11. Marks K.: Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r. Książka i Wiedza, Warszawa 1957.
12. Millar K.: The Precarious Present: Wageless Labor and Disrupted Life in Rio de Janeiro, Brazil, [in:] „Cultural Anthropology”, vol. 29, No. 1, 2014.
13. Rąb K., Rąb Ł.: Precariat and precarious work as negative factors conditioning sustainable development. Scientific Papers, Organization and Management Series, No. 81. Silesian University of Technology, Gliwice 2015.
14. Ricardo D.: Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania. PWN, Warszawa 1957.
15. Scholte J.A.: Globalizacja. Oficyna Wydawnicza „Humanies”, Sosnowiec 2006.
16. Simmel G.: Podział pracy jako przyczyna rozejścia się kultury subiektywnej i kultury obiektywnej, [w:] Idem: Pisma socjologiczne. Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.
17. Sowa J.: Prekariat – proletariat epoki globalizacji, [w:] Sokołowska J. (red.): Robotnicy opuszczają miejsca pracy. Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2011.
18. Standing G.: Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa. PWN, Warszawa 2014.
19. Urbański J.: Prekariat i nowa walka klas. Przeobrażenia współczesnej klasy pracowniczej i jej form walki. Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2014.
20. Wacquant L.: Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality. Polity Press, Cambridge 2008.

Abstract

The alienation of work is a process that from Marx to modern times has been in constant evolution and a subject of constant analysis. The alienation of work and the consequent dehumanization enhanced by precarization of work and anxiety about tomorrow show the condition of a modern working man – precariat. Work is, as Herbert Marcuse wrote, „the fundamental formation of human existence”, and when its creative nature disappears, becoming a man through labor is uncertain, precarious. Precarity appeared along with the changes in management, the transition from Taylorism to toyotism in the 1980s. These organizational changes were to make the worker less „alienated” from his work, thanks to transerring part of production responsibility on him. However, the workers' condition has not improved, and he fell prey to precariousness and new forms of exploitation.